

Skirmantas Valentas

Gyvenimas: kelionė iš Anykščių į Seinus

*Ir aš kaip tas žolynėlis, tarpu erškėčių ir dagilių išžėlęs, kartais
suvaitoju, dažniaus savo skaudulį tarpu keturių sienų nubraški-
nu. Dėl to ir kito sopulį numanau, ir draug man sopa.*

Iš A. Baranausko laiško H. Weberiui (1884 06 29)

Regina Mikšytė daugiau negu prieš trisdešimt metų (1964 m. išleista jos studija “Antano Baranausko kūryba”) iškėlė sau sunkų uždavinį - rekonstruoti didžiojo anykštėno biografiją kaip savarankišką vertybę. Tokios rekonstrukcijos sunkumai visiškai suprantami: kas begali prasiskverbti į gana tolimą praeitį ir išgirsti šventojo miško ošimą “*Nõ Púntuko líg Szłõwei*”, jei didžioji mūsų tautos dalis sunkiai beržą nuo alksnio atskiria, o šermuonėlis, kiaunė ar kukutis, vis klausinėjantis savo pačią, - neįsivaizduojama egzotika? Kas gali pažvelgti į daugiau kaip prieš 90 metų išėjusio žmogaus sielą ir paaiškinti, kodėl jis vienaip ar kitaip elgėsi? Kiekvienas aiškinimas, ypač vertinimas, kada nesiremiam dokumentine medžiaga, paprastai būna gana skausmingas ir netaktiškas. Tokio vertinimo pavyzdys - Vaižganto parašytoji A. Baranausko biografija (J. Tumas. Antanas Baranauskas. K., 1924): netolerancija, bylojanti “deimančiukų rinkėjo” plunksna, tiesiog stulbinanti. Nelengva pasakyti, kodėl taip atsitiko. Gal poeto ir vyskupo biografijoje buvo ieškoma tik to, kas aktualu rašančiojo laikotarpiu? Tuo metu, matyt, dar tebebuvo juntama senosios, t. y. devynioliktojo amžiaus, ir naujosios, jau dvidešimtojo amžiaus, kunigijos priešprieša? O gal Vaižgantas buvo neobjektyvus todėl, kad lietuvių ir lenkų santykių krizė tada buvo pačiame įkarštyje?

Laikas užgydo žaizdas ir nuoskaudas. Tačiau svarbiausia, kad dabar turime kur kas daugiau dokumentinės medžiagos apie iškilųjį poetą ir vyskupą, negu jos galėjo turėti Vaižgantas: 1970 m. išleistas A. Baranausko Raštų dvitomis, o 1986 m. paskelbti iš archyvų iškelti nauji faktai bei dokumentai (*Antanas Baranauskas / Literatūra ir kalba*. V., 1986. T. 19). Taigi dabar galime atsiremti į gana tvirtą pagrindą. Kukli šių darbų sudarytoja, triūsianti aukštaičių bitelės kruopštumu - literatūros mokslininkė mokslų daktarė Regina Mikšytė, kurios monografijos “Antanas Baranauskas” (Vaga, V., 1993. 293 p.) prezentacija įvyko Anykščiuose 1993 m. rugpjūčio 28 d. ir beveik sutapo su gražiu pačios tyrinėtojos jubiliejumi.

Tai pirmasis darbas apie A. Baranauską, laisvas nuo suvaržymų ir nutylėjimų, dešimtmečiais kliudžiusių atskleisti šios visapusiškos asmenybės žavesį. Galbūt todėl dabar skaudžiai pajuntame, kaip toli poetas nuo mūsų nutolęs ir **laike** ir **erdvėje**. Laikas sruvena lyg Anykšta, davusi miesteliui vardą, lėtai, bet nenumaldomai - jau 135 metai prabėgo nuo tų dienų, kada be garso krintant žvaguliams pašvenčių pievose, jaunas poetas, pratęsdamas didžiai archajišką indoeuropiečių tradiciją, kreipėsi į kalnus: "*Kótnai kátmúoti, pakótn es nuplíky!*". Antra vertus, net ir užkopę ant aukštų miestelių supančių kalvų, mes jau esame visai kitoje erdvėje negu XIX a. vidurio žmogus. Erdvę lemia ne šiaudines pastoges pakeitę daugiaaukščiai, ne naujoji šv. Mato bažnyčia, kurios tada dar nebuvo, o tai, kas turėtų būti tvirčiau už akmenį ir gyvena žmonių lūpose - tarmė, gražiai nubanguojanti unikalio trijų ilgumų sistema ir daugybe aukštutinio pakilimo balsių. Bet jau 1930 m. J. Gerulis rašė: A. Baranausko užrašytų senųjų skambesiu niekur nebegirdįs, tik kelis žmones kaimuose besuradęs, kalbančius taip, kaip rašė poetas; pačiame Anykščių miestelyje tarmė nykstanti pastebimai. Prabėgus dar 60 metų, belieka tik konstatuoti: šiandien anykštėnų tarmės jau nebėra. Gaila, kad autorė, detaliai aptardama poeto žodyną, stilių ir pan. (ypač p. 96-99 ir kitur), nors kiek plačiau nesustojo prie be galo svarbaus fakto: visi A. Baranausko jaunystės kūriniai yra parašyti tarmiškai, - juk ir "Anykščių šilelio" 1882 m. leidimas vadinasi "Ostlitauische Texte" ("Lietuvių rytiečių tekstai").

R. Mikšytės tyrinėjimas atsiremia į neginčytiną tiesą, kad "Antanas Baranauskas - iškilčiausia figūra devynioliktojo amžiaus, audringiausios epochos panoramoje, į kurią įsirežė numalšintų 1831 ir 1863 m. sukilimų laisvės siekiai ir aukos". Šiam teiginiui pagrįsti rutuliojama idėja, kad poeto kūryba neatsirado plynoje vietoje, kad ji neatskiriama nuo kitų šviesiausių to meto asmenybių, kurios (vėlgi savotiškas paradoksas!) įžengė į literatūros istoriją per A. Baranauską. R. Mikšytė subtiliai atskleidžia, kad pirmasis postūmis, pažadinęs jauną sielą ir atvėręs jai naujų ir netikėtų vertybių pasaulį, buvo pažintis su Praniauskų šeima. Tai viena šviesiausių to meto šeimų, visada gynusi tėvynės laisvę, gerbusi mokslą. Karolinos Praniauskaitės, tuo metu jau garsėjančios žemaičių poetės, tėvas kovėsi T. Kosciuškos gretose ir patyrė Sibiro šaltį, o motina buvo kilusi iš mokslo vyrais garsėjusios Dobševičių giminės. Poetės brolis Marcelis išėjo į 1831 m. sukilimą, po kurio nuslopinimo, vengdamas represijų, pasitraukė į Prancūziją. Didelę įtaką tiek Karolinai, tiek A. Baranauskui turėjo Otonas Praniauskas, kitas jos brolis, dirbęs Valančiaus sekretoriumi, Varnių seminarijos profesoriumi. Svarbus ir pamatuotas yra R. Mikšytės teiginys, kad "poetę, s a v o i š g e l b ė t o j a (retinta cituojant - S. K.), jis minėjo maldoje <...>. Draugystės prisiminimų akimirkos vis užgaudavo "jo sielos stygas" kaip bundantys pavasario pumpurai" (p. 41). Jų draugystę uždengė ne tik laiko dulkės - tiek K. Praniauskaitė, tiek ir A. Baranauskas stropiai sunaikino viską, kas galėtų liudyti apie šią draugystę. Išliko tik pakankamai užšifruotos

poezijos eilutės. Pvz., R. Mikšytė su jai būdingu įsigilinimu į tekstą spėja, kad “tikriausiai ne folklorinis įvaizdis, o šturpi nuotaika dėl paliegosios bičiulės likimo pasigirdo paskutiniame “Sudiev, Lietuva” posme”:

Maž rasiu vargus, nelaimės - bėdas,

Maž nerasiu tėvelių,

Maž visa mano širdies patieka

Bus ant šaltų kapelių!..

Monografijoje daug vietos skiriama poeto jaunystės draugui Klemensui Kairiui (1835-1864), kurio dvasiniai siekiai sutapo su A. Baranausko pasiryžimu tarnauti tėvynei. Baigęs Ukmergės bajorų mokyklos penkias klases, jis rašė eiles ne tik lietuviškai, lenkiškai, bet ir lotyniškai, šioms eilėms komponavo melodijas. 1856 m. rudenį prasi-dėjęs šių dviejų jaunų žmonių dialogas virsta sprendimu rašyti tik lietuviškai: A. Baranauskas “Pasveikinime dienoj varduvių” išreiškia programinį linkėjimą sau ir savo draugams:

Suskambint kankliais mūs žemės garso,

Idant Lietuva iš ilgo ir skerso

Iš tavo giesmės dangiškų prajėvų

Pažintų darbus senolių ir tėvų.

Prie šių dviejų jaunuolių prisijungė Pranciškus Viksva (1832-1908), sudarydami triumviratą, išdrįsusį seminarijos koridoriuose neapsakomai įžūliai elgtis - kalbėtis... lietuviškai! Kitaip negu P. Viksvos (gaila, kad šio Pandėlyje palaidoto kunigo gyvenimas ir kūryba beveik netyrinėti), neturėjusio poetinio talento, kitų dviejų bičiulių eiliuoti laiška keliavo iš rankų į rankas. Reikia atsiminti, kad tiek vienas, tiek kitas rašė ne tam, kad jų kūriniai būtų išspausdinti. Gaila, kad R. Mikšytė plačiau neaptarė šių poetų literatūrinio dialogo, kuriame susipina ne tik žodžiai, bet ir temos, pvz., lygindami K. Kairio “Geražodį A. B. dienoj varduvių 1858 m. Petaburke” (ypač 1-16 eil.) su tais pačiais metais (tačiau šiek tiek vėliau) parašyta “Anykščių šilelio” pirmąja dalimi, tekstuose randame nemažai sutapimų.

Daugumai mūsų A. Baranauskas - Lietuvos miško dainius. Todėl pelnytai didžiausias dėmesys knygoje skirtas “Anykščių šileliui”, jo meninėms savybėms, skirtingiems leidimams, redakcijoms. Reikia pritarti autorei, kad “turtinga ir taisyklinga poemos kalba kelia nuostabą kaip nepranoktas, unikalus reiškinyš”.

Kur kas didesnių problemų yra sukėlę kitos trys poemos - “Kelionė Petaburkan”, “Pasikalbėjimas Giesminyko su Lietuva” ir “Dievo rykštė ir malonė”. Šiems kūriniais likimas buvo mažiau palankus. Bet ar taip atsitiko dėl jų meninio nebrandumo? Vargu. M. Miškinis tvirtino: “Visas Lietuvos ir Giesminyko dialogas skamba tokiais skausmingais tonais, kokių nerasime lietuvių poezijoje ligi šių dienų. <...> esama ir aukšto polė-

kie poezijos, netgi kažkokio šiurpulingo patoso, kuris - nori ar nenori skaitytojas - pavergia". Šiam teiginiui pritaria ir R. Mikšytė: "Didžiulė šio kūrinio poetinė ekspresija slėpė "Anykščių šilelio" autoriaus dramą".

Tragizmu ir teisingumu sukrečia knygos skyrius "Seinų katedros šešėly" (p. 222-270), atskleidžiantis A. Baranausko dvasios tvirtybę ir asketizmą. Jau Petrapilyje savo ingresso metu privalomą ištikimybės priesaiką ne taip, kaip visi - pirmiausia prisiekė popiežiui, tik po to - carui. Kaip ir jo jaunystės draugas K. Kairys, ištremtas ir miręs Sibire 1864 m., A. Baranauskas niekada nenusilenkė rusų valdžiai. Todėl jis vienintelis iš aukštųjų dvasininkų nesusilaukė jokių valdžios pagarbos ženklų, - tuo didžiavosi, galėdamas viešai pareiškti, kad jo krūtinės nesubjaurojo jokie ordinais (plg. M. Valančius buvo apdovanotas net trimis ordiniais!).

Nors A. Baranauskas pirmasis į Vilniaus vyskupą kreipėsi lietuviškai, primindamas garbingą Lietuvos praeitį ir jos valdovus, jis visada liko tolerantiškas: aplankiusiems studentams lietuviams yra pasakęs, kad abi kalbos - lietuvių ir lenkų - jam esančios vienodai lygios ir brangios. Atrodo, kad į kalbų vartojimą bažnytinėse apeigose Seinų vyskupas žiūrėjo kalbininko žvilgsniu. Jau pirmieji jo aplinkraščiai nurodo nepriimti iš anksto kurios nors kalbos, bet derinti pagal tai, kaip kuriose vietose žmonių kalbama. Situacijai Seinų vyskupijoje patikslinti 1898 m. parengta ir išsiuntinėta anкета, kurioje reikėjo atsakyti: kur ir kokiomis kalbomis - lietuviškai ir lenkiškai - vyksta pamaldos, procesijos, laidotuvės, sakomi pamokslai ir t. t.

Seinų laikotarpiu A. Baranausko sieloje vėl atbudo poetas: čia jis sukūrė kelias dešimtis giesmių. Kai kurios iš jų tebegiedamos iki šiol - sunku įsivaizduoti šiandieninę bažnyčią be kalėdinių giesmių "Piemenėliams vargdienėliams", "Sveikas gimęs, Viešpatie" ar Velykų džiaugsmingo choro "Linksmą dieną mums nušvito". Pagaliau Seinuose A. Baranauskas ėmėsi vienam žmogui sunkiai pakeliamo darbo - Biblijos vertimo. Gal tai - bandymas įrodyti sau pačiam, kad poeto plunksna dar nepailso? Be reikalo R. Mikšytė sumenkina šias pastangas (p. 262-264). Juk kiekvieno tikrai **didelio** poeto tikslas - išversti Šventąjį Raštą (žr. S. Gedos polemiką "Šiaurės Atėnuose" 1993 11 12 ir 1993 11 19). Bet Antano Baranausko gyvenimo siūlas jau buvo suverptas. Vertimas nutrūko, berašant Jeremijo raudų sakinio "Ažudarė kelius mano akmenimis ketvirtoais: Takus mano išvertė" paaiškinimą "Padarė, jog man niekas nebesiseka".

Kitą dieną po R. Mikšytės knygos prezentacijos ant aukšto Šventosios kranto pašventintas paminklas iškiliausiam tos žemės sūnui (skulp. A. Sakalauskas). Poetas, vyskupas (ir būtinai reikia pridurti - puikus tarmių žinovas bei tyrinėtojas) grįžta pas mus. Sugriš jisai ir daugiatomiu raštų rinkiniu (R. Mikšytės iniciatyva rengiamu). Raštai, darbai - žmogaus dvasia. O kūnas ilsėsis aukštos Seinų katedros kriptoje. Aplinkui dar aidi skambi dzūkų šneka. Tačiau niekur neišvysi jokio lietuviško užrašo...